

Ѓорѓи ЧЕПУЈНОВСКИ*

Методија СТОЈКОВ**

СТРАТЕШКАТА И ВИЗИОНЕРСКАТА ДИМЕНЗИЈА НА ЖИВОТОТ, ДЕЛОТО И ПРИДОНЕСИТЕ НА АКАДЕМИК КИРИЛ МИЉОВСКИ

Вовед

Стогодишнината од раѓањето на акад. Кирил Миљовски претставува повод и вистинска причина достоино да се одбележаг животот, делото и придонесите на еден од великаните на општествено-политичкиот, националниот, образовниот, културниот, научно-истражувачкиот и економско-социјалниот развој на Македонија. Тоа е и неопминлива можност да се презентира и да се осветли мозаикот на стратегиските и визионерски активности, идеи, ставови и предлог-решенија на акад. Кирил Миљовски, како и нивната трајна актуелност и употребливост.

Мозаикот на визионерските и стратегиските активности на акад. Кирил Миљовски е вонредно богат, разнобоен и разновиден. Тој содржи многу значајни подрачја и активности за општествено-економскиот, националниот, историскиот, образовниот и научно-истражувачкиот развој на Р Македонија. Најкратко и синтетизирано презентирани, подрачјата со траен и неопминлив придонес се следниве: образованието и научно-истражувачката дејност; националната историја, националното прашање и националниот идентитет; македонскиот јазик; Марковата економска теорија и развојот на економската мисла; стопанскиот систем, негови-

* Д-р Ѓорѓи Чепујновски е редовен професор во пензија на Економскиот факултет – Скопје, во рамките на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.

** Д-р Методија Стојков е редовен професор во пензија на Економскиот факултет – Скопје, во рамките на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.

те предности и отворените проблеми; општествено-економскиот развој и развојот на стопанството; економските проблеми на теоријата и политиката на недоволно развиените подрачја во Југославија; демографските движења, вработувањето и невработеноста и др. Низ сите овие подрачја, тој се презентира како инспиративен научник, општественик, револуционер; дипломат, државник; универзитетски професор, учител-инспиратор.

1. Ликот на акад. Кирил Миљовски – кратки биографски белешки

Акад. Кирил Миљовски (1912–1983) е еден од основоположниците на економската мисла во Македонија по Втората светска војна. Неговото творештво, градено речиси четири децении, прегочено е во голем број библиографски единици од различен карактер – книги, статии, осврти, рецензии и др. и со него успеа да се вклучи во групата врвни македонски и југословенски економисти. Тој припаѓа на првата генерација економисти кои почнале да се занимаваат со економската наука во Македонија по Втората светска војна. Со економски истражувања беше окупиран сè до неговата смрт. Во неговата биографија се набележани голем број значајни функции, активности, дела и придонеси.

Основно образование завршил во родното место Ресен, а средно образование во Охрид и Битола. Студирал и дипломирал пред Војната на Универзитетот во Загреб. Уште како студент, со цврста македонска национална свест, изградена преку односот во детството и во младештвото кон посебните национални интереси на македонскиот народ, активно се вклучил во борбата за национална еманципација и национално ослободување, за политичко и државно кодифицирање на националните права на македонскиот народ и за конституирање на Македонија како посебен национален и државен ентитет. Станал активен член и еден од раководителите на МАНАПО – лево ориентирано и антифашистичко здружение, формирано во 1934 година. Во времето на Војната, од истите побуди, станал активен борец во Народноослободителната борба, еден од секретарите и организаторите на Првото свикување на АСНОМ, учесник во подготовката на текстот на Декларацијата (уставниот документ) и делегат. По Војната беше вклучен во државното раководство на разни функции, меѓу кои пратеник во Собранието на Југославија (1967–1971), министер за трговија, претседател на Планската комисија на Владата, амбасадор во Данска (1965–1967) и во Бугарија (1967–1971) и др.

Меѓу поважните негови функции во повоенiot период, поврзано со економската струка и научно-истражувачката работа, може да се споменат: прв Претседател на Планската комисија на НР Македонија (1946–1948); прв ректор на Универзитетот во Скопје (1949–1953), а потоа ректор уште двапати; професор и еден од основоположниците на Економскиот факултет во Скопје; член на МАНУ од нејзиното основање во 1968 година и прв секретар на Одделението за општествени науки (1968–1983); прв претседател на научната секција при Сојузот на економистите на Југославија (1962–1964); основач и прв уредник на списанието „Стопански преглед“ (1951–1967); прв уредник на списанието „Прилози“ на Одделението за општествени науки при МАНУ (1969–1981); и др.

2. Визионерските и стратeгиски придонеси на акад. Кирил Миљовски за општествено-политичкиот, националниот и државниот развој на Република Македонија

Градењето на мозаикот на општествено-политичките ставови и на македонската национална свест, револуционерната определеност и активностите ги започнува уште во најраната младост, а нивните визионерски и стратeгиски димензии се огледуваат во изборот на подрачјата и активностите на приоритетното активирање и ангажирање. Таквата определба тој недвосмислено ја кажува и во „Сеќавања со современниците“ (со Кочо Солев Рацин), кога истакнува – „моја преокупација беше – како може да се изведе социјалистичка револуција кај еден народ без пролетаријат во модерната смисла на зборот, без индустриски пролетаријат“.

Значаен блок во мозаикот претставуваат прогресивните активности со кои се пројавува уште во гимназиските денови во Охрид и во Битола, во рамките на младинските здруженија, каде што можел да се дружи и да дејствува на своите врсници. Подоцна, на студиите во Загреб, тоа го остварува како претседател и активен член на Здружението на македонските студенти во Загреб – „Вардар“, со организирањето на задругите во Скопје и во Битола наречени „селанска самопомош“ и др. Исто така, тој се ангажира како еден од основачите и активен член на Здружението на македонското национално движење – „МАНАПО“, формирано во 1934 година, кое во 1936 година, според сеќавањата на К. Миљовски (види Н. Узунов: „Придонесот на Кирил Миљовски за економската наука и

макроекономската политика во Македонија“ (МАНУ, Скопје 2003), ги промовира следниве програмски начела: а) Македонија има право на слободен национален живот во рамките на една југословенска федерација; б) ова барање станува остварливо само со борбата за ликвидација на монархо-фашистичката диктатура и хегемонија и со воспоставување најширока демократија; в) поради тоа македонскиот народ ќе се бори со другите пароди и напредните сили во Југославија за ослободување на политичките затвореници, за слобода на зборот, говорот и печатот, за укинување на сите антидемократски закани; г) се бара неодојно распишување слободни парламентарни избори со тајно гласање; и др. Покрај тоа, свесен дека пишаниот македонски збор и медиум се најефикасното средство за афирмација на националните и слободарските идеи и активности, визионерски и стратегиски се определува за пишување свои статии и за уредување поголем број напредни весници. Така, како студент во Загреб, учествува во издавањето на весници, пишува свои прилози и го уредува на напредниот македонски лист „Наш весник“. Подоцна, во рамките на фашистичката бугарска окупација на Македонија, во илегалство, пишува свои прилози и ги уредува весниците „Народен глас“ и илегалното списание „Илинденски пат“. Таквата стратегиска определба ја задржува и по Ослободувањето, заради афирмација и економски развој на Република Македонија. За посебно одбележување е неговото ангажирање за издавањето и за афирмирањето на првото стручно правно-економско списание во Македонија – „Преглед“, подоцна – „Стопански преглед“ и „Економски погледи“, на кои беше прв главен и одговорен уредник, пишувајќи голем број статии и уводници, сè до крајот на својот разновиден и плоден живот. Во рамките на МАНУ, беше иницијатор на издавањето и прв главен и одговорен уредник на списанието за општествени науки и развојни проблеми „Прилози“. Покрај тоа, беше член на редакцијата на списанието „Економист“ во Белград–Загреб, како стручен орган на Сојузот на економистите на СФР Југославија. Од 1980 до 1983 година беше член на издавачкиот совет на новото списание за економски прашања „Развој“ – Белград, како и член на издавачкиот совет на „Scientia Yugoslavica“ – списание на Советот на академиите на Југославија, во Загреб, каде што во девет списанија имаше и уредувачка улога. Покрај во тоа, тој објавуваше статии и учествуваше во уредувањето на голем број други списанија во Македонија и во Југославија. Заслужуваат да се наведат барем насловите на некои од нив: „Нов ден“, „Народна просвета“, „Современост“, „Културен живот“, „Универзитетски весник“, „Годишник на Економскиот факултет“ – Скопје, „Гласник на Ин-

ститутот за национална историја“, „Економска мисао“ – Белград, „Економски преглед“ и „Гледишта“ – Загреб, „Економска ревија“ – Љубљана, „Преглед“ – Сараево и др.

Другиот блок на мозаикот претставуваат непосредните револуционерни активности во рамките на антифашистичката и народноослободителна борба против окупаторите на Македонија, активното ангажирање во објаснувањето на Манифестот на Главниот штаб на НОБ на Македонија и неговиот програмски карактер, борец во партизанските единици на Козјак и на Црна Трава, во Агитпроп на ЦК КПМ и во Главниот штаб, како секретар на Иницијативниот одбор на АСНОМ, еден од авторите и подготвувачите на документите за државно-правната кодификација на Република Македонија, како и учесник на Првото заседание на АСНОМ и избран член на Президиумот на АСНОМ и др. Значи, неговото активно ангажирање за политичкото и државното правно уредување на националните права на македонскиот народ не застанува само на пишаните декларации и прогласи како член, секретар и повереник на Президиумот на АСНОМ, туку продолжува сè до донесувањето на Уставот во 1946 година, доизградувањето на македонските државни институции и реализацијата на уставните решенија.

Следниот блок на мозаикот претставуваат доверените воени, државни и дипломатски задачи и активности непосредно по ослободувањето и подоцна. По капитулацијата на царска Бугарија, тој добил задача од Главниот штаб на Македонија за контактите со новото раководство на Отечествено-фронтовска Бугарија, со цел да се формирање бригадата „Гоце Делчев“, таа да се вооружи и да се приклучи кон НОБ на боиштата во Македонија, што, иако со многу административни отпори и тешкотии од бугарска страна, успешно ја извршил. Подоцна, како член на Воената мисија на ФНР Југославија, а по 1967 година, како амбасадор во Кралството Данска и во НР Бугарија, остварува значајна и визионерска дипломатска дејност, особено во поглед на унапредувањето на односите и заштитата на националните и на државно-правните интереси за рамноправност на Република Македонија.

Меѓу позначајните државни задачи во мозаикот на активности и придонеси по Ослободувањето се: пратеник во Собранието на СФРЈ, член на Економскиот совет на Сојузниот извршен совет, Повереник за трговија и снабдување во Владата на Македонија, претседател на Планската комисија на НРМ, Јавен обвинител на Р Македонија, Министер за трговија во Владата на НР Македонија и др.

Еден од најголемите, а можеби и најбележит во мозаикот е блокот со стратегиските и визионерски активности и придонеси што се однесуваат на развојот на високото образование, на научно-истражувачката и педагошко-образовната работа, како и на општествено-економскиот развој на Р Македонија. Во тие рамки, најзначајни се визионерските и стратегиските активности како ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, за неговиот развој, за неговото кадровско екипирање со квалитетен кадар од цела ФНР Југославија, независно од поранешните политички погледи и националноста, со квалитетни високо-образовни и научни работници, кои во нивните средини, според поранешните политички погледи, биле „неподобни“ за државна служба во новите услови и средини. На тој начин, тој придонесе да се изгради Универзитет што, наскоро, стана препознатлив и еден од четирите, заедно со Белградскиот, Загребскиот и Љубљанскиот, респектабилен и квалитетен универзитет во СФРЈ, на кој, меѓу првите, во 60-тите години, се започна и со постдипломските студии за кандидати од цела СФРЈ. Исто така, овој блок го содржат активностите во рамките на наставно-педагошката и научно-истражувачката работа на Економскиот факултет во Скопје, во формирањето и работата на МАНУ и на Одделението за општествени науки – посебно како Секретар на Одделението. Значајни за одбележување се и активностите како раководител и носител на голем број научно-истражувачки проекти со мноштво соработници, како инспиратор и водител во научната и образовната дејност на неговите соработници и студентите на сите степени на образованието, на магистрите и докторантите во областа на економските науки, изработката на научно-истражувачки проекти со голем број истражувачи и со вклучувањето, поддршката и инспирирањето на многу млади истражувачи и соработници од целиот Универзитет и др.

3. Општи карактеристики на методот и на научното творештво на акад. Кирил Миљовски

За целокупното творештво на акад. Кирил Миљовски е карактеристичен системскиот пристап. Во врска со тоа, акад. Никола Чобелиќ (Белград) пишува дека тој „ја инволвира целата многустраност на појавите и факторите коишто ја формираат големата сложеност на односи-

те... што причинско-последичните врски не ги сведува на економската и на материјалната сфера, туку своите истражувања ги обусловува со дејството и на многу други детерминанти на човековиот живот, а особено со дејството на силите и факторите коишто се од историско-културен, политички, социјален, институционален карактер. Познато е дека со своето директно и повратно дејство, тие сили сè позначително влијаат и врз самиот економски развој“ (Чобелиќ, Никола, 1976, стр. 617). Таквиот пристап му овозможуваше појавите да ги осветлува од повеќе аспекти и да предлага посоодветни решенија и за економските проблеми.

Во своето творештво, акад. Кирил Миљовски користи различни методи на научно-истражувачка работа, со цел да дојде поблиску до вистината за економските проблеми. Употребата на одделните методи е во зависност од природата на конкретното прашање или проблем што се проучува, како и зависно од нивото на елаборацијата (теоретска, конкретно-историска, или прагматско-стопанска). Низ неговото творештво провејува една тродимензионалност: прво, со помош на постојните сознанија и методите на научно-истражувачката работа тој врши анализа и дијагноза на економската стварност или на некои економски проблеми; второ, ги бара и ги толкува причините за определени состојби и специфичности и, трето, нуди можни решенија за економските проблеми. Притоа, во неговите трудови доминира критичкиот дух спрема сознанијата на економската наука и стопанската практика. Цел на критиката е да се откријат вистините и заблудите, како и, доколку постојат можности, да се понудат нови теории за некои економски прашања. Критичкиот дух е присутен во текот на целото негово четиридецениско творештво.

Кога се читаат трудовите на акад. Кирил Миљовски, читателот е импресиониран со тоа како е можно сложената економска стварност да се толкува на така разбирлив начин. За него, со право, може да се употреби синтагмата: јасност во мислата – јасност, концизност и прецизност во изразувањето. Неговиот стил се одликува со јасност, со едноставност, со природност, одмереност, концизност, логичен ред во излагањето на мислите, живост и убавина на изразувањето, со освежување на економската терминологија со зборови од македонскиот јазик и сл. Авторот не имитира туѓи стилови, туку има свој самостоен стил, со кој е препознатлив меѓу економистите.

Акад. Кирил Миљовски изучуваше разновидни економски и некономски прашања од различни научни области. Квалификуваното искажување за прашањата од повеќе научни дисциплини зборува за широките енциклопедиски знаења и за ерудицијата, но и за специјалистичките познавања на повеќе економски проблеми. Успешниот спој на теоретските сознанија и познавања на стопанската практика, му овозможија да даде релативно заокружени одговори на бројни економски дилеми, заблуди и проблеми. Специфичноста на неговите расправи се состои, меѓу другото, и во тоа што дава содржајни толкувања на бројни економски прашања и проблеми. Битна карактеристика на неговото четиридецениско творештво е критиката на постојното. Во почетокот на педесеттите години, кога економската наука во социјалистичките земји се карактеризираше со апологетство, тој напиша: „Ако во историскиот развиток на човештвото е постигнато нешто крупно, тоа е постигнато не врз база на слепа доверба во „вечните вистини“ и во „неприкосновените авторитети“, туку тргнувајќи од поставката дека сè што дала човековата мисла може да биде преиспитано, одречено или потврдено“ (Миљовски, Кирил, 1951, стр. 14).

Економските идеи на акад. Кирил Миљовски го одразуваат нервот за економските проблеми. Понирањето во суштината на проблемите резултира во длабоки и содржајни мисли. Тие тешко се заобиколуваат, независно од тоа дали со нив се сложувате или не се сложувате. За да го избегне економскиот детерминизам и економицизам, а со цел да понуди најсоодветни решенија, тој вршеше анализа и на дејството на редица фактори од некономска природа (политички, социјални, етички и др.). На тој начин се добива поцелосна слика за појавите што ги истражува и создава фундамент за предлагање решенија за економските проблеми.

Творештвото на акад. Кирил Миљовски се заснова врз строго респектирање на сознанијата на економската наука. Врз нивна основа, се разбира со определени модификации, тој ги надградуваше и ги збогатуваше своите сознанија за економските проблеми. Знаењето и смелоста работите да ги изнесува такви какви што се, му овозможија да биде имун на „потребата да им служи на дневно-политичките интереси и да го брани, по секоја цена, постојниот систем“. Тој се залагаше за развивање на објективна и слободна размена на научно издржани и смели мисли и идеи меѓу економистите. Врвен судија во неговото творештво е силата на аргументите и проверката на ставовите во стопанската практика.

4. Придонесите за националната историја и за македонскиот јазик

Визионерскиот и стратегиски дух на активностите и на придонесите во општествено-економскиот развој на Македонија, акад. Кирил Миљовски не ги манифестира само преку неговите револуционерни активности за слободата и за национална рамноправност, туку особено и преку ангажирањето за развојот на нашата национална историја, борбата за македонскиот национален идентитет и македонскиот јазик. Значењето што акад. Миљовски му го посветува на македонскиот јазик се осведочува повеќестрано низ неговата работа, неговото лично и пошироко ангажирање со пишаниот македонски збор во списанијата уште пред Војната и потоа, низ ангажирањата, иницијативите и грижата за развојот и за збогатувањето на македонскиот јазик, за збогатувањето на лексиката и чистината на јазикот од одомаќени туѓи стручни зборови и изрази и нивна замена со соодветни македонски. Како придонес на творештвото на акад. Кирил Миљовски може да се смета и настојувањето за изградување на економската терминологија на македонски јазик. Сигурни лостови во тоа настојување му беа: познавањето на материјата, чувството за значењето и владеењето на македонскиот јазик, знаењето на неколку странски јазици.

Фасцинантен и импресивен е начинот и шансата што акад. Миљовски ја избрал, навидум ненаметливо, преку „дијалогот“ со Кочо Солев Рацин за славните „Бели мугри“, со едноставното прашање „*Зошто тџаа тџребаше да се најтше на македонски, на 'малиот' јазик на еден мал народ, значи со ограничен оишџесџивен ефект?*“ Преку една луцидна и инспиративна беседа со пријателот, тој ги нагласува, во слободна интерпретација, следниве одговори на Поетот: на мајчиниот јазик зборовите се живи нешта, зборот има своја музика и неа јас ја познавам...; се среќавам со обични луѓе од разни краишта на Македонија и откривам колку е големо тоа богатство, а јас познавам само едно негово делче, од тој дијалектички мозаик...; за мене зборовите не се само звук, тие имаат свои облици, бои, некои се тркалезни, некои прави, остри, некои се меки како памук, некои тврди како од метал и остри како сечилото на ножот... Другата причина е да проговорам поетски со јазикот на моите другари по маки, страданија и борби, да им покажам со мои поетски средства дека не е неопходен еден голем стар, изработен јазик за да се изразат оние чувства, мисли, неспокојство и стремежи што живеат и вријат меѓу

нив, кои нè движат како класа и како обесправен народ; јазикот – тоа е голема сила на народот, на нацијата; да му го земеш јазикот, тоа значи да му ја земеш душата, да го лишиш од неговиот национален персоналитет. Таа забрана во „бугарска“ Македонија и во Грција, тоа е сè борба за душата на македонскиот народ, но не за тоа таа да се развие, ами да се уништи. И тука има едно фантастично совпаѓање: трите балкански буржоазии се единствени во нешто – во тоа да се одрече, а потоа уништи македонскиот јазик, да се збрише македонскиот народ како национална индивидуалност; не верувам дека е можно да се има едно нормално национално чувство, а да не се познава мајчиниот јазик... На сето тоа, акад. Миљовски ќе сублимира: „визиите на Кочо се исполнија во голема мера; се расцуте македонската поезија, еден јазик од преданија, сказни и народна поезија влезе во литературата, збогатен двојно – од народниот говор и од богатството на сознанијата, што си најдоа свои нови, свежи изрази. Се ископа македонското минато од купиштата великодржавни фалсификати. Еден народ премина од својата предисторија во сопствената историја. (Миљовски, Кирил, 1987, Кочо Солев Рацин – Сеќавања на современниците, Наша книга, стр. 147–155).

Во врска со историјата на македонскиот народ, неговиот национален идентитет, како интелектуалец и културен работник, тој истакнува дека силата на еден народ е во врскага помеѓу минатото и сегашноста, во барањето законитости и подигање на свеста во историските и современите процеси на конституирање на еден активен и свесен национално-историски континуитет за идентитетот. Поради пројавените дискусии, различни тези и антитези за белезите на македонскиот народ, наследени во историјата, несогласувањата меѓу македонските интелектуалци од различните идеолошки и национални ориентации и заблуди од пред Втората светска војна, па и потоа, со нему својствениот научно продлабочен и аргументирано критички дух, се јави со трудот „За некои прашања од работата на нашата национална историја“ („Култура“, 1950 г.), каде што истакнува дека историската наука треба да биде реална, документарно фундирана и национално ангажирана. Во таа смисла, тој пишува: „Првата и правата национална историја на македонскиот народ почнува да се пишува дури по Ослободувањето на нашата земја.... Вистинската историска наука гледа во нацијата плод на доста долг економски, културен и политички процес и историски развоток што се јавува како надградба на проникнувањето и развојот на капитализмот. Тогаш е сосема научно оправдано, процесот на националното оформување на македонскиот на-

род да започнува од почетокот на минатиот (XIX век), кога почнува во Македонија да проникнува капитализмот. И сите појави во културниот и во политичкиот живот на народот во тој период, макар што никнуваат врз класна база, задолжително претставуваат израз, манифестација, резултат на овој објективен процес за националното оформување или негов елемент.“ (Узунов, 2003, стр. 30). Во тој контекст, визионерски се и следниве ставови: „Македонската нација не е продукт на 'решението на прогресивните сили' (1934) год., туку обратно, решението на овие раководни сили можело да биде резултат на релативно високиот развоен степен во процесот на формирањето на македонската нација, резултат на признавање на една веќе создадена положба, на еден реален и развиен општествен процес, настанат, покрај и против погрешните и антидијалектичките и антинаучните становишта на оваа или онаа политичка партија или општествена сила.“ (Узунов, 2003, стр. 30–31).

Во цело време по Ослободувањето, па дури и во денешно време, на почетокот на новиот XXI милениум, прашањето за македонскиот национален идентитет, иако се сметаше за „одамна надминато“, некои сили сакаат постојано да го актуализираат, како и во претходните XIX и XX век. Затоа, во 1962 г. акад. Кирил Миљовски се јави со многу значајниот труд под наслов „Македонското прашање во националната програма на КПЈ (1919–1937)“ („Култура“, Скопје, 1962). Во неа, врз основа на научен пристап, со визионерски и стратески дух, тој пишува: „Една национална политика што ги изразува вистинските општествени движења се изградува не само во политичкиот штаб на една револуционерна партија, туку и од реалните национални, класни, економски и политички движења на секој народ. ... И самата КПЈ требаше да измени мачен пат додека ја изгради својата национална политика, додека ги инспирира со неа своите кадри и додека ја направи разбирлива за работните маси... Во неа македонското национално прашање има посебно место и една низа специфичности... Од друга страна, овој период од историјата на македонскиот народ уште не е доволно разработен и претставува мошне важна и сложена задача која се поставува ургентно пред нашата историска наука.“ (Узунов, 2003, стр. 31 и 32). Според тоа, дури и во рамките на социјалистичкото движење и КПЈ, тој не се приклонил на тезата и паролата дека за работничката класа не е важна националната припадност, туку само општествениот поредок; ниту дека националната еманципација и афирмација се постигнува само со политиката и со народноослободителната борба; за одржувањето на националната самобитност ја

сметал како многу значајна улогата на историската наука. Тој се искажува и за погрешните ставови и заблуди на КПЈ по националното прашање, како и за нивното преовладување и новите погледи на Третата партиска конференција на КПЈ во 1923 година, врз основа на кои, во 1924 година, е создадена Внатрешната македонска револуционерна организација (Обединета) – ВМРО-Обединета, со задача да ги собере основните маси на македонскиот народ во едно национално движење, кое ќе ја поврзе националноослободителната борба со класното работничко движење.. Меѓутоа, истакнува дека „полесно беше да се утврди изживеаноста на старите теми отколку да се изградат нови погледи и тие да се внедрат во духот на комунистите и работничката класа, дека беше нужна и творечка разработка на специфичните услови што ги налагаше многунационалниот состав на новата држава и спротивностите кои оттука произлегуваа.“ (Узунов, 2003, стр. 32). Оттука произлегува дека за националната еманципација не се доволни политички декларации, партиски конференции, светските искуства и сл., туку е неопходна и „творечка разработка на специфичните услови“, со што се подвлекува исклучително значајното место и улогата на науката во тоа. Впрочем, доказ за визионерството на овие ставови се и односот и ставовите на комунистичките партии и на другите прогресивни работнички движења и партии на соседните балкански држави кон македонскиот идентитет, националност, јазик, народот и македонската држава.

5. Придонесите за економската наука, за макроекономската политика и за стопанската практика

Придонесот на акад. Кирил Миљовски за економската наука во Македонија се остваруваше на разни начини и преку различни облици. Тој објави бројни дела; раководеше со работата врз голем број научно-истражувачки проекти; се јавуваше во улога на организатор на научни собири, советувања на кои, честопати, беше и главен референт; беше ангажиран во формирањето нови научни и стручни кадри за потребите на науката и на стопанството; се грижеше за развој на неколку наставни дисциплини на Универзитетот во Скопје; активно учествуваше во научно-истражувачката работа во рамките на МАНУ, на Економскиот факултет на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ итн. Притоа, имајќи предвид дека тоа се создаваше во време кога Македонија беше во составот на Југославија,

кога постоеја единствен стопански систем и единствен пазар, кога развојната филозофија се креираше, пред сè, на општо југословенско ниво, акад. Кирил Миљовски се докажуваше на југословенско, а не само на македонско ниво, а со тоа неговите ставови имаа пошироки димензии и значење, но секогаш релевантни и особено значајни и за Р Македонија.

Во текот на своето четиридецениско творештво, акад. Кирил Миљовски продлабочено проучуваше разни економски и некономски проблеми на општествено-економскиот, социјално-политичкиот, демографскиот и националниот развој на Република Македонија. Во оваа пригода ќе се ограничиме само на дел од неговите сознанија за следниве економски области: 1) економската теорија; 2) населението и популационата политика, вработеноста и невработеноста; и 3) недоволната стопанска развиеност и регионалниот развој.

5.1. За местото на економската теорија во системот на економските науки

Еден од доказите за посебното значење што акад. Кирил Миљовски и го придаваше на економската теорија беше фактот на неговото приоритетно ангажирање за преводот, редакцијата и издавањето на Марксовото капитално дело „Капиталот“ на македонски јазик, со што тоа стана достапно за заинтересираните економисти и за студентите на Економскиот и на другите факултети, како и за економската теорија и за практиката во Македонија. Економската теорија во системот на економските науки, за акад. Кирил Миљовски има големото значење, при што и го резервира истото место што го имаат анатомијата и физиологијата за медицинските науки. Тој смета дека економската теорија овозможува: прво, економистот да ги разбере законите на општествено-економскиот развој и да се оспособи правилно да се ориентира во мноштвото економски појави и нивниот привиден хаос; второ, поуспешно да се насочува стопанскиот развој и со помалку грешки и колебања да се гради стопанскиот систем; трето, да се формира најсоодветен научен поглед на светот за економскиот развој. Поради тоа, тој и посветуваше посебно внимание и даваше придонес за нејзиното збогатување и користење. Некои од постојните теории ги применуваше и ги приспособуваше на

условите во Македонија, а понуди и нови теоретски сознанија за голем број економски проблеми.

Централно место во економско-теоретските расправи на акад. Кирил Миљовски заземаат човекот со неговите потенцијали и интереси, објективните економски законитости, изградбата на ефикасно и демократско општество и др. Тој се обидува да ги открие вистините и заблудите на постојните, но и да понуди нови теоретски објаснувања за економските проблеми, за состојбите, за факторите и причините за нивното постоење, манифестација и решавање.

Акад. Кирил Миљовски посебно ги респектира *објективните економски законитости* и се искажува, во експлицитна, или имплицитна форма, за нивниот карактер. Според него, „објективната економска законитост не е ништо друго освен масовно дејство, масовно искуство и масовно барање на милиони непосредни производители и консуматори. Ова дејство, искуство и барање ... во општествени размери се јавува како просек од разновидни тенденции, како компонента од сложени, многубројни и честопати спротивни сили. Но, како пораст изразува непогрешливо една стопанско-општествена состојба и ги открива, во основата точно, тенденциите за нејзиниот натамошен развиток“ (Миљовски, Кирил, 1953, стр. 15).

Објективните економски законитости се независни од волјата на луѓето и треба да се респектираат како такви. Познавањето и прифаќањето на нивниот карактер овозможува успешно да се ориентираме во привидниот хаос на економските појави, да се открива последователноста на појавите, да се идентификуваат причините за определени состојби и специфичности, да се предлагаат реални решенија за бројни економски проблеми, да се избегне опасноста од сведување на економската наука на утопија, апологетика и демагогија.

Во научниот опус на акад. Миљовски се содржани и бројни написи за *историјата на економската мисла*. Меѓу нив, централно место има учебникот „Развојот на економската мисла“ („Култура“, Скопје 1981). По неговото објавување, учебникот се вброи во групата на позабележителните учебници од таа област во Југославија. Во него е застапена систематичност на материјата, висок квалитет на нејзиното изложување, концизност и течен стил и сл., што им овозможуваат на студентите на економските факултети и на другите заинтересирани корисници да ја

совладуваат разновидната и сложена материја од таа област. Во неа доаѓаат до полн израз дарбата и мајсторството на авторот за разграничување на главното од споредното, на законитото од случајното, како и сложено-то да се направи разбирливо, итн.

5.2. За односот меѓу економската теорија и економската политика

Економската теорија и економската политика, иако ги сметаше непосредно и тесно зависни, акад. Кирил Миљовски настојуваше да ги разграничи нивните домени. За економската теорија истакнува дека „се стреми да го открие правецот и особено тенденциите на движењето на стопанството, па може да се јави како незаинтересирана за оценување и за просудување; другата (економската политика – н.б.) се стреми да го оствари саканиот правец на движење и претпоставува акција“ (Миљовски, Кирил 1968, стр. 76).

Посебно значајни се освртите врз вистините и заблудите на економската теорија и економската политика. Тој нагласува дека преовладуваат вистините, но и дека постојат слабости во односите на економската теорија и на економската политика. Како слабост на економската теорија ѝ го припишува тоа што „недоволно ‘се спуштала’ во практичните сфери на стопанската политика ... заради комотности, заради отсуство на кураж енергично да им се противстави на владејачките заблуди и заради фактот што еден дел од економистите-теоретичари по усвоениот метод на работа не се инспирирале од практиката и не ги верифицирале своите логични конструкции во стопанскиот живот ... нејзиното присуство се чувствувало ... повеќе како критика *ex post* отколку како непосредно влијание во трасирањето на економската политика“ (Миљовски, Кирил, 1979, стр. 54–55). Споредувајќи го влијанието на економската теорија и економската политика врз досегашниот развој на Македонија и Југославија, акад. Кирил Миљовски констатира дека економската политика имала повеќе заслуги за успехите и многу подиректна одговорност за неуспехите. Тој се залага економската политика во иднина повеќе да се потпира врз економската теорија. Тоа го објаснува со фактот што економската наука ќе биде поезактна, а економскиот живот мошне посложен, а како таков ќе има потреба од поголема помош и поддршка од економската наука.

5.3. За економскиот систем и сџојанската практика

Акад. Кирил Миљовски се залага за продлабочување на соработката меѓу економската теорија и економската практика, а главната улога на тој план им ја припишува на економските кадри – теоретичари и практичари. Според него, тој што „во областа на економската наука или во која и да било научна дисциплина, претендира да се занимава со теорија, а не ја овладеал дробната, 'рутинската' практична работа, тој нема да стане ниту теоретичар ниту практичар, ами најповршен фразер што прецвакува на лош начин одамна познати вистини, а отсуството на мисли и знаења го 'компензира' со звучни фрази, што објективно остануваат само фрази дури и тогаш кога изгледаат мошне радикални“ (Миљовски, Кирил, 1951, стр. 6). Акад. Кирил Миљовски се залага економистите да ги проверуваат теоретските знаења во економскиот живот, од каде што можат да дојдат и до нови сознанија. Оваа порака доследно ја применуваше во својата научно-истражувачка работа. Тоа му овозможи да извлекува издржани заклучоци за состојбите во стопанската практика и да предложи решенија за економските проблеми.

Заслужува внимание да се истакне и неговото гледиште дека стопанствениците-практичари не чувствувале голема потреба да ги користат научните сознанија. Тоа го објаснува со фактот што селекцијата на кадрите во стопанството не се вршеше според постигнатите резултати, туку според други критериуми „изградени“ од страна на политичкиот фактор. Поради тоа кадрите се вртеа околу своето „сонце“ – политичарите, а не околу стопанската рационалност и ефикасност.

Значењето на економската теорија и позитивната улога на економската теорија за формирањето на квалитетни и успешни економски кадри, акад. Кирил Миљовски ги истакнува во повеќе трудови и во различни периоди од своето творештво. Во врска со тоа, пишува: „...нам ни се потребни економисти кои од една страна ќе ги познаваат основите на економската теорија, ќе бидат способни економски да мислат, оти без тоа е неможно успешно да се врши една определена економска функција поради сложеноста на нашиот стопански живот ... од друга страна, нам ни се потребни економисти кои релативно брзо ќе можат да се снаоѓаат во вршењето на практичните работи на стопанските организации што осигуруваат најголем број места за дипломирани економисти“ (Миљовски, Кирил, 1956, стр. 48), тој се залага за изградба на економисти со солидна теориска основа, но и со висококвалитетни практични знаења.

Исто така, се залага и за вистински критериуми при селекцијата на кадрите во стопанството. Во научниот опус на акад. Кирил Миљовски се содржани бројни написи за историјата на економската мисла. Меѓу нив централно место има учебникот „Развојот на економската мисла“ (Култура, Скопје 1981), за чие значење зборувавме погоре.

Економскиот систем во Македонија и во Југославија е предмет на постојано интересирање во творештвото на акад. Кирил Миљовски. Во времето кога поголемиот број економисти во социјалистичките земји го идеализираа социјализмот, тој имаше знаење и смелост да пишува за неговите слабости: хиперпродукцијата, супконсумацијата, планерската анархија, скриената невработеност, неефикасноста на стопанисувањето, недоволната мотивација за работа и др. Исто така, тој укажа и на редица неконзистентности на стопанскиот систем, а за најголеми ги истакнуваше прописите кои им противречеа на објективните економски закониности. Тој навреме оцени дека таквиот стопански систем сè повеќе станува неплански, а во исто време и непазарен, а таквата состојба ја нарече „планерска анархија“.

5.4. За населението, демографската политика, вработеноста и невработеноста

Човекот, односно неговите потреби за општествено-економскиот, политичкиот, културниот и социјалниот развој, претставуваат основни идеи-водилки, главна цел и смисла на творештвото на акад. Кирил Миљовски. Поради тоа визионерските сознанија и стратегиските активности за проучувањето на населението, неговото место и значење во развојот, проблемите на растежот и живејачката, општите стопански консеквенции од нивното неадекватно третирање, како и нивното решавање, имаат значајно место во неговото творештво. Тој настојуваше да утврди дали економската наука и економската политика му го посетуваат потребното внимание на човекот, односно на населението како производител и потрошувач. Во неговото творештво се присутни анализи за бројни квантитативни и квалитативни белези на населението во Македонија и во Југославија. Од изучувањето извлекуваше заклучоци дека населението е потценето како фактор на општествено-економскиот развој како во Југославија, така и во Македонија.

Врз основа на динамиката и структурата на населението, тој констатира дека Југославија „претставува демографски микрокосмос, бидејќи

регионалните разлики во некои битни демографски компоненти се приближуваат кон светските крајности“. Но, исто така, истакнува дека, и покрај контрастите, се одвива процес на приближување на основните компоненти на населението во одделните подрачја во Југославија и во Македонија. Врз таа основа извлекува заклучок дека, според своите основни карактеристики, населението на Југославија и на Македонија се вклучува во типот на населението на европските земји.

Следењето на проблемите сврзани со динамиката и со состојбата на населението во Македонија, има доминантно место. Нив ги проучува за да открие некои од законитостите и специфичностите на состојбата и на динамиката на населението во определени периоди, општини и сл. Структурата на населението ја изучува според различни белези (селско и градско, земјоделско и неземјоделско, старост, писменост, школска квалификација и др.). Исто така, тој ги изучува и *миграциите* што се одвиваа меѓу републиките на поранешна Југославија и оние што се одвиваа во рамките на самите републики, особено во Македонија. За меѓурегионалните миграции смета дека се мали по обем и дека им се намалува интензитетот. За миграциите во Македонија истакнува дека „се одвиваат во насока од село во град, од помали во поголеми градови, од градовите со бавен развој кон оние со динамичен стопански растеж. Тие беа постојани, силни и незадржливи и одаа често преку реалните можности за вработување и адаптирање“. Според него, миграциите во Македонија се предизвикани, главно, од три причини: отсуство на училишта во некои населени места, надморската височина и големината на населените места. Значајни се и неговите размислувања за решенијата со кои треба да се забавува процесот на мигрирање од местата во кои постојат услови за општествено-економски развој, а да се поддржува од оние места во кои нема поволни услови за живеење и развој.

Во поглед на **популационата политика и планирањето на семејството**, акад. Кирил Миљовски смета дека, по долго време на премолчување на проблемот, денес не е спорна потребата да се планира семејството. Тој ја промовира и ја анализира потребата и ефикасноста на три групи мерки на популационата политика (нарекувајќи ги триптих на мерки), и тоа: забрзан стопански (индустриски) развој, развој на образованието и директно планирање на семејството преку сексуално и брачно образование и воспитување. Во врска со нив, пишува: „Првиот метод е најрадикален, но недоволноста на акумулација го оневозможува докрај да се примени. Освен тоа, овој метод смета дека дејствува со големо

задоцнување. Вториот метод – образованието – дава добри резултати, но потребно му е доста време за да дојде до израз; третиот метод – сексуалното и брачно воспитување, е најнепосреден и најбрзо доведува до резултати“ (Миљовски, Кирил, 1974, стр. 177–178). Третиот метод го смета и за најевтин.

Тој се залага за селективна популациона политика во Македонија, која ќе биде во согласност со демографските состојби и со можностите за развој на одделните подрачја. Со залагањето за популациона политика, а посебно за планирањето на семејството, тој се вклучи во малата група демографи, економисти и социолози кои го пробиваа патот за прифаќање на сознанието дека човекот треба да си ја планира сопствената репродукција. Значењето на гледиштата на акад. Кирил Миљовски се состои во нивната пионерска улога, како и во прифаќањето на некои од нив при конципирањето на популационата политика во Македонија.

Вработеноста и селекцијата на кадрите претставуваат друга значајна димензија на човекот и на анализата на населението во творештвото на акад. Кирил Миљовски. Тој спаѓа во групата економисти кои релативно рано почнаа да ги изучуваат проблемите сврзани со работната сила како фактор на општествено-економскиот развој. Во тој контекст, тој им посвети посебно место и внимание на проблемите на селекцијата на кадрите. „Прашањето на селекцијата на стопанските кадри, како едно од клучните проблеми на развојот, се решава во зависност од целите што сака општеството да ги постигне, но зависи и од владејачкиот стопански систем кој по својата природа може да го отежнува или да го олеснува остварувањето на поставените цели. На нашиот континент, а и пошироко, можат да се забележат три облици кадровски селекции.“ Едниот е карактеристичен за капиталистичкиот систем, другиот за земјите со централистичко колективно стопанство и третиот за Југославија. За југословенскиот систем на кадри ја дава следнава оценка: „Мислам дека теоретски имаме основа врз која можеме да изградуваме логичен систем на селекција на кадрите, а дали се користиме со тоа, тоа е друга работа“ (Миљовски, Кирил, 1982, стр. 37).

Тој посебно критички се однесуваше кон селекцијата на кадрите во социјалистичките земји, бидејќи сметаше дека таа се врши врз основа на несоодветни критериуми, а како најнесоодветен го сметаше критериумот на „послушност“. Според него, селекцијата на кадри продуцираше бројни негативни појави: послушност, корупција, реципрочни ус-

луги, медиокритетство, просечност и потпросечност, лоши стопански и други резултати и сл.

За невработеноста и за можностите за остварување на полна вработеност, акад. Кирил Миљовски почна да пишува во времето кога преовладуваше гледиштето дека во социјализмот не постои невработеност. Притоа, тој анализираше различни аспекти на невработеноста, а посебно карактерот, видовите, причините, можностите за нејзино намалување и др. При проучувањето на карактерот на невработеноста, го истакнува фактот дека таа во социјалистичките земји има структурен карактер и се разликува од невработеноста во развиените капиталистички земји, во кои има цикличен карактер. Исто така, истакнува дека мерките на антицикличната политика што се практикуваат во развиените капиталистички земји не се доволни за разрешување на проблемот на невработеноста во социјалистичките земји и во Македонија.

Од изучувањата на проблематиката во подолг временски период, тој извлече заклучок дека во Македонија постојат пет основни фактори и облици на невработеност: природниот прираст на населението, аграрната пренаселеност, градската невработеност, скриената индустриска невработеност и женската невработеност. Тие се разликуваат меѓу себе по карактерот, важноста, трајноста, начинот на манифестирање и сл.

За една од основните и најзначајни причини за невработеноста го смета односот меѓу бројноста на работоспособното население и недоволниот развој на производните сили, демографската експанзија и недоволните инвестиции за отворање нови работни места. Извори на невработеноста, за него, се селото и земјоделството. „Во недостиг на определена политика кон селото и индивидуалното земјоделство, а под притисок на демографската експанзија, доаѓа до осетно дробење на селскиот имот ... и сè поголема е желбата селото и земјоделството да се напуштаат“ (Чобелиќ, Никола, 1976, стр.) .

Акад. Кирил Миљовски и на ова подрачје не се помирува со постоењето на проблемите на невработеноста во Македонија, па поради тоа предлага богат арсенал на мерки со чија помош треба да се разрешава, или да се ублажува проблемот. Како поважни ги издвојува следниве мерки: долгорочна популациона политика, образование за планирање на семејството, долгорочна политика кон селото и кон индивидуалното земјоделство, грижа за преселничките движења село-град, политиката на јавните работи, помош на индивидуалното занаетчиство и земјоделство и др.

Предмет на изучување во неговото творештво беше и прашањето на полната вработеност во Македонија, за која цел правеше биланси на работната сила и укажуваше дека постигнувањето полна вработеност е долгорочен процес и долгорочна задача.

5.5. За реџионалниот развој и за недоволната стопанска развиеност

Проблематиката на недоволната стопанска развиеност на Македонија и пошироко во Југославија беше, исто така, едно од подрачјата на истражувањата на акад. Кирил Миљовски со визионерски и стратегиски димензии. Проблемите ги следеше од различни аспекти и со здобиените сознанија се вклучи во групата најеминентни познавачи на проблематиката во Југославија. Недоволната стопанска развиеност во светот и во Југославија се актуализира особено по Втората светска војна. Причините ги објаснува со дејството на следниве фактори: технолошкиот развој во светот, ослободувањето на одделни земји од колонијалното ропство и демографската експлозија во земјите во развој. При објаснувањето на причините за регионалните разлики на одделните подрачја во поранешна Југославија, тој прави разлика меѓу наследените разлики од минатото и стекнатите разлики во текот на социјалистичката изградба по Втората светска војна. Притоа им се противставува на економистите регионалисти кои ги објаснуваат регионалните разлики во поранешна Југославија главно со помош на разликите што постоеле пред Втората светска војна и истовремено го застапува гледиштето дека разликите значително се продлабочија по Војната. Тој се противставува и на гледиштето според кое зголемувањето на регионалните разлики во Југославија било неминовно во услови на општа неразвиеност во земјата, како и на тезата дека регионалната поларизација е економски оправдана до определен степен. Покрај тоа, причините за недоволната стопанска развиеност на одделните подрачја на поранешна Југославија ги бара во општиот недостиг на акумулацијата и во борбата на противставените интереси при нејзината распределба меѓу одделните републики и подрачја на земјата. При објаснувањето на распределбата на акумулацијата меѓу одделните подрачја, изгради и ја афирмира теоријата за односот на силите, при што неа не ја определува и не ја сведува само на големината на територијата и бројот на населението, како што сметаа некои, иако и тие фактори

имаа определено значење. Поголема специфична тежина за односот на силите, за него, имаат опременоста на трудот, структурата на стопанството и неговата организираност, способноста на раководните кадри во стопанството, квалификационата структура на вработените лица, научната основа, системот на информации, способноста и организираниот настап на републичките раководства на ниво на Федерацијата и др.

Теоријата за односот на силите наиде на внимание кај голем број еминентни економисти. Акад. Никола Чобелиќ (Белград) истакнува дека Кирил Миљовски успеа да „ја долови сета сложеност на поимот однос на силите, објаснувајќи го тој феномен не само со економски, туку и со широка скала други општествени компоненти. Неговото присуство тој го констатира не само во меѓурегионалните и меѓурепубличките миграции, туку и во рамките на секоја република, меѓу потесни региони, големите и малите градови, меѓу различни слоеви на општеството. Манифестирањето на односот на силите се олеснуваше и со ориентацијата кон краткорочни донесувања одлуки, оставањето на стопанскиот развој на силите на стихијата и на спонтаноста... Односот на силите авторот го разгледува како динамичен однос, како променлива историска категорија, чиешто дејство со времето ќе слабее...“ (Чобелиќ, Никола, 1976, стр. 621–622). Значајна е и оцената дека теоријата за односот на силите претставува новина, која е резултат на аналитичката проникливост на Кирил Миљовски, но и на неговата смелост да го каже вистинскиот збор за вистинските проблеми.

Акад. Кирил Миљовски даде убедливо објаснување за прелевањето на доход од недоволно развиените во развиените подрачја на поранешна Југославија. Патиштата за одлевањето на доходот ги идентифицира во следниве домени: а) примарната распределба на доходот, б) различната структура на индустријата, в) царинската заштита, и г) фондот за извоз на опрема и на бродови. Според него, во тие домени околностите им одат во прилог на развиените подрачја и врз таа основа се врши прелевање на доход во нивна полза. Со тие прелевања се поништуваше помошта што недоволно развиените подрачја ја добиваа преку Фондот на Федерацијата за кредитирање на побрзиот стопански развој на помалку развиените републики и Покраината Косово.

Во творештвото на акад. Кирил Миљовски се присутни драгоцени сознанија и визионерски објаснувања за потребите, мотивите и причините за побрз развој на недоволно развиените подрачја. Нив ги бара, во прв ред, во економската област - во присуството на природните богатства

и во обилната работна сила. „Ориентацијата кон пополни вработеност и поактивно ползување на природните богатства во недоволно развиените подрачја треба да се смета за обостран интерес и на развиените и на недоволно развиените региони“ (Чобелиќ, Никола, 1976, стр. 618–619). Исто така, тој идентифицира и некои многу значајни неекономски причини и мотиви за побрзиот развој на недоволно развиените подрачја во поранешна Југославија.

Визионерски и стратегиски карактер имаат и неговите погледи, ставови и предлог-решенија во однос на можностите и методите за развој на недоволно развиените подрачја. Првин тој критички се осврнува врз заблудите на економската и посебно на регионалната теорија во врска со развојот на недоволно развиените подрачја на поранешна Југославија, посебно на дилемите околу спонтаниот или плански развој, нивото на техниката, редоследот на развојот, односно дали првин треба да се постигне определен степен на развој на вкупното стопанство, а потоа да се фаворизира развојот на стопански недоволно развиените подрачја, итн. Тој се противставува на ставовите дека пазарот ги дефаворизира недоволно развиените подрачја, при што го афирмира спротивното гледиште. „Во дилемата меѓу системот на широките административни интервенции што ги дефаворизираат недоволно развиените подрачја и на неизвесностите и ризиците што ги носи со себе слободниот пазар, се чини дека слободниот пазар претставува помало зло – од гледиштето на неразвиените подрачја...“ (Миљовски, Кирил, 1979, стр. 18).

Во врска со изборот на нивото на техниката во недоволно развиените подрачја, го застапува мислењето дека индустрискиот развој на тие подрачја треба да се потпира врз најмодерна техника. Тој нагласува дека „повисоката продуктивност на трудот што со тоа ќе се осигури ќе биде единствената предност во однос на сличните претпријатија во развиените подрачја. Оваа предност може да неутрализира цела низа недоволности на новите претпријатија во послабо развиените подрачја, а коишто произлегуваат од недоволното производствено, комерцијално и финансиско искуство...“ (Миљовски, Кирил, 1974, стр. 114).

Залагањето за најмодерна техника се однесува на новите претпријатија. Наспроти тоа, за постојните претпријатија предлага да се воведат разни ослободувања за да можат да се одржат, а притоа се раководи од економските и од социјалните мотиви. За дилемата дали првин треба да се постигне определено ниво на развој на целата земја и потоа да се форсира развојот на стопански недоволно развиените подрачја, тој нагласува

дека теоретски „е неодржливо да се зборува за „хармоничен општ развој“, а во тој развој да не се вклучат и заостанатите подрачја. Временското и суштинското одделување на општиот напредок на целината од развојот на посебните делови е недидејалектички и може да доведе до тоа општиот развој да не биде општ, туку да биде пак развој на посебни делови, само не на овие, туку на оние“ (Миљовски, Кирил, 1958, стр. 252).

Проблемите на економските региони и на регионализацијата во Македонија претставува уште едно значајно визионерско и стратегиско подрачје во анализирањето и во решавањето на проблемот, особено од аспект на националните и на унитарно државните интереси на Република Македонија. Уште при поимното третирање на проблемот економските региони и регионализацијата во Македонија, тој прави јасна дистинкција и разлика меѓу економските региони на ниво на Југославија и економските региони во рамките на нејзините федерални единици. Тој сметаше дека „под економски региони во Југославија мора да се разбираат републиките и покраините кои претставуваат стабилни економски региони, бидејќи се засноваат на постоење на народи и народности, кои, од своја страна, се трајни, ако не и вечни општествено-историски категории. Во рамките на републиките и покраините, исто така, постојат региони и тие битно се разликуваат од првите. **Бидејќи народите и народностите не претставуваат нивна општествена основа** (подвлечено од Ѓ. Ч., М. С.), критериумите за нивно делимитирање се од топографски и од просторен карактер во кои релјефот, сообраќајот, оддалеченоста, природните богатства, значи сè она што ги приближува или оддалечува во просторна смисла, добиваат превосходно значење за нивното дефинирање и разграничување. Економските критериуми се единствени одредници на овие региони“ (Миљовски, Кирил, 1979, стр. 113).

Користејќи ги сознанијата за регионалната проблематика и врз основа на добиените сознанија од изучувањето на стопанската практика во Македонија, акад. Кирил Миљовски, заедно со околу 70-тина други научни и стручни работници, понуди определена скица за долгорочниот регионален развој на Македонија. Тој се искажа за мотивите за порамномерен развој на Републикава, даде историски преглед за создавање економски региони, се искажа за основните белези и за формирањето на економските региони и сл. Тој смета дека поради редица историски и економски факти, во Македонија во минатото не се формираа економски региони. По Втората светска војна, Република Македонија стана еден комплетен и комплексен економски регион, а Скопје стана економски,

политички и административен центар. „Главниот град на Републикава стана доминантен стопански, сообраќаен, производствен, културен и политички центар во таа мера што меѓу него и следните по големина градови се создадоа големи разлики. Во рамките на СР Македонија како комплексен економски регион не се создадоа други специјализирани економски региони, и тоа е една од слабостите на досегашниот развој“ (Чобелиќ, Никола, 1976, стр. 659).

Поради тој факт, врз основа на неколку основни критериуми, акад. Кирил Миљовски, заедно со авторите на *сводната* студија на проектот *Долгорочниот регионален развој на СР Македонија*, констатира и предлага во Македонија во блиска иднина да се формираат четири економски региони: **северен, западен, источен и средиштен**. Овие идеи за регионализацијата на Македонија, иако беа безрезервно поддржани од економската наука и од носителите на економската политика, не добија практична реализација. Причините во прв ред се од некономска природа и треба да се бараат во односот на политичкиот фактор спрема сознанијата на економската наука. Овие идеи и решенија и денес се актуелни и можат да бидат драгоценa помош во настојувањето за изградба на визијата и на стратегијата на општествено- економскиот, политичкиот и регионалниот развој на Република Македонија.

6. Основни пораки на акад. Кирил Миљовски со трајна актуелност и вредност за општествено-економскиот развој на Македонија

- Мирот не е само очекуван, корисен, туку и можеен, дури и неизбежен, ако во луѓето останало нешто од нормалната здрава памет (1966);
- *Во однос на националната историја, ѿој истакнува:* „Напредните идеи, вистинската наука, историската вистина, стануваат превосходно средство за оформување и за вообличување на морално политичкиот лик на новиот човек...“;
- Првата и вистинската национална историја на македонскиот народ почнува да се пишува дури по Ослободувањето на нашата земја...;
- „Македонската нација не е продукт на 'решението на прогресивните сили' од 1934 год., туку обратно, решението на овие раководни сили можело да биде резултат на релативно високиот развоен степен во

процесот на формирањето на македонската нација, резултат на признавањето на една веќе создадена положба, на еден реален и развиен процес, настанат покрај и против погрешните, антинаучните, антидијалектичките становишта на оваа или онаа политичка партија или општествена сила“;

- Уште во 1962 год., во трудот „Македонското прашање во националната програма на КПЈ (1919–1937)” („Култура“, Скопје), тој истакнува: „Една национална политика што ги изразува вистинските општествени движења се изградува не само во политичкиот штаб на една револуционерна партија, туку и од реалните национални, класни, економски и политички движења на секој народ...“;
- Тој, дури и во рамките на социјалистичкото движење (и на Комунистичката партија) во тоа време: (1) не се приклопил на тезата (и паролата) дека за работничката класа не е важна националната припадност, туку само општествениот поредок; (2) не сметал дека националната еманципација и афирмација се постигнува само со политиката и со националноослободителната борба; и (3) за одржувањето на националната самобитност ја смета како многу значајна и улогата на историската наука;
- Акад. Кирил Миљовски ги отфрла догматските толкувања и сфаќања за еднообразниот модел на социјализмот, за натуралните аспекти и методи на планирањето и етатистичко регулирање на општествената репродукција;
- Активно се бори против обидите науката да се подредува на кусогледоста на парцијалните и краткорочните интереси, кога се во прашање односите меѓу развиените и недоволно развиените подрачја, сметајќи дека со тоа се ослабува една од основните материјални претпоставки на братството и единството, заедништвото, хомогеноста на југословенските народи и народности;
- Тој многу критички се однесува и дејствува кон политиката која вработувањето го третира како резидуална категорија во развојните приоритети на Југославија и на СР Македонија;
- Акад. Миљовски предупредува на последиците од стихижната деагризација, на неадекватното структурно обликување и на погрешното просторно разместување на индустријата во нашата земја;
- Повеќепати укажува на ризикот од слабостите во управувањето со стопанството и од нарушената скала на вредностите и критериумите за

селекција на раководните кадри во политиката, општеството и стопанството;

- Тој истакнува дека демографскиот живот во едно образовано, здраво и безбедно општество не може да биде доставен на спонтан, стихиен развѳток и дека е неопходна смислена популациона и просторна политика;
- Општествениот и стопанскиот развој не смеат да се остават без долгорочна, стратегиска перспектива, особено кога почнува повисоката фаза на развѳтот и кога во целиот свет се одигрува технолошки прогрес и големо економско технолошко престројување.

7. За животот и за делото на акад. Кирил Миљовски рекоа

Доказ за вредноста на творештвото на акад. Миљовски е и фактот што тоа предизвикуваше широк интерес и реакции кај економистите (прифаќање или критика), политичарите, општествените и социјалните работници и др., и тоа како во времето на неговото настанување, така и подоцна. Во времето кога акад. Миљовски ќе објавеше некоја статија, или ќе настапеше со реферат на определен собир, имаше два типа реакции. Мнозинството се согласуваа со неговите изнесени гледишта и ставови за анализираните прашања, проблеми, дилеми и предлог-решенија. Најчесто, реакцијата беше во стилот: Браво, тоа е Миљовски, отворено реагира на она со кое не се согласува и полемизира со гледишта и ставови и на највисоки авторитети во науката и во политичкиот живот. Тој е еден од ретките кој директно и „без ракавици“ кажува што мисли за определен феномен, проблем или за туѓо гледање за определено прашање, па макар да станува збор и за тогашните врвни општествено-политички авторитети. Меѓу таквите погледи што направија вистинска бура во ставовите на економистите-регионалисти, беа: понатамошното продлабочување на разликите во степенот на развиеноста меѓу развиените и недоволно развиените републики во Југославија, особено поради системското прелевање на доходот од неразвиените кон развиените, за вистините и заблудите на економската теорија и економската политика, особено заблудите во однос на „законот“ за апсолутното осиромашување на работничката класа во капитализмот, за местото на циркулационата сфера (трговијата и финансиите) во стопанскиот систем (социјалистичкиот), за брзото ликвидирање на безработноста во социјализмот, за мотивацијата

и наградувањето и сл. Исто така, меѓу првите тој отворено и критички проговори за: супериорноста и за инфериорноста на општествено-економските системи, посебно на социјалистичкиот, укажувајќи и на неговата можна деградација поради бирократизацијата; непостоењето на систем за одговорност на управувачките структури; антидемократските процеси и состојби во општеството и во стопанството; недоволната работна мотивираност; неадекватната кадровска политика; отсуството на непосредната поврзаност на општеството, науката стопанството и др. Посебно „експлозивни“ реакции предизвикаа неговите констатации и ставови за послушноста како критериум во кадровската политика во општеството, политиката и стопанството, за неусогласеноста меѓу целите и средствата за развојот и др.

Ваквите критички, но визионерски и стратегиски анализи и ставови, активности и предлог-решенија, во творештвото на акад. Миљовски го привлекоа вниманието и за нив се изјаснија бројни економисти и општествени мислителци. Ќе наведеме мислења и оценки на неколкумина од нив.

Ќе почнеме со некои искажувања на **Милан Бартош** и **Јован Ѓорѓевиќ**, познати професори на Правниот факултет во Белград и академици на САНУ. Имено, во рефератот за предлагање на Кирил Миљовски за член на МАНУ во нејзиниот прв состав, тие, меѓу другото, истакнуваат: „...Животот, работата и кариерата на Кирил Миљовски ги изразуваат ситуацијата и улогата на генерацијата македонски интелектуалци во пресудниот и судбоносен период за развојот на македонскиот народ и Југославија како целина...Тој претставуваше забележителна и маркантна личност во редовите на македонската интелигенција и на општествено-политичките работници кои ја презедоа великата и одговорна функција да придонесат за економскиот и културниот развој на Македонија...“ (Узунов, 2003, стр., 99–100).

Акад. Ксенте Богоев ќе истакне дека со „...своето општествено, педагошко и научно творештво, Кирил Миљовски остави во наследство дело кое не може да се заобиколува. Од него ќе се инспирира и на него ќе се доградува. Тоа трајно и повеќе од секое друго одбележување ќе зборува за неговиот лик и за неуморното творештво“ (Узунов, 2003, стр. 108).

Акад. Никола Узунов даде сеопфатен осврт врз творештвото на акад. Миљовски и ја истакна неговата актуелност во обемиот труд насловен „Придонесот на академикот КИРИЛ МИЉОВСКИ за економска-

та наука и макроекономската политика во Македонија“, МАНУ, Скопје, 2003. Во него тој пишува за повеќе аспекти на животот и на творештвото на акад. Миљовски: неговата биографија, неговото учество во афирмирањето на македонската нација, неговата дипломатска дејност, универзитетската дејност, придонесот во разни подрачја на економијата и економската наука и др. Во еден резимиран заклучок тој истакнува дека „од целата биографијата на Кирил Миљовски може да се каже дека тој имал вонредно активен и плодотворен живот на интелектуалец, со значајни придонеси за нацијата, историографијата, високото образование, економската политика, демографијата и за стопанството во Македонија. Посебно значајна е неговата креативност во областа на економската наука и економската политика“ (Узунов, 2003, стр. 26).

Акад. Александар Андреевски (како ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје) истакна дека академикот Миљовски „... целиот свој живот го посвети за доброто на нашиот народ, за развојот на Универзитетот и на Македонската академија на науките и уметностите, како и за афирмација на научната мисла во земјата и во светот. Неговото научно дело претставува трајна инспирација за многу научни работници во областа на економските и историските науки“ (Узунов, 2003, стр. 111).

Акад. Никола Чобелиќ (Белград), осврнувајќи се врз пристапот при изучувањето на разни економски и општествени прашања, истакнува дека акад. К. Миљовски „ја инволвира целата многустраност на појавите и на факторите коишто ја сочинуваат големата сложеност на односите... причинско-последичните врски не ги сведува на економската и материјалната сфера, туку своите истражувања ги обусловува со дејството и на многу други детерминанти на човековиот живот, а особено со дејството на силите и факторите коишто се од историско-културен, политички, социјален, институционален карактер. Познато е дека со своето директно и повратно дејство тие сили сè позначително влијаат и врз самиот економски развој“ (Чобелиќ, 1976, стр. 617).

Акад. Михаило Апостоски, како претседател на МАНУ, ја истакнува активноста на акад. Миљовски во МАНУ. Меѓу другото, тој пишува: „Во Академијата ти беше загрижен работник, со јасна цел – секој проект за којшто се прифаќа Академијата да биде проект кој ќе биде од посебна полза за развојот на нашата Република. Ти беше во Претседателството ретко активен член, поли со реални предлози во решавањето на секој проблем што стоеше пред него“.

Акад. Никола Узунов и д-р Методија Стојков, во заедничката статија која беше спомената погоре, истакнуваат: „Акад. Миљовски изучуваше разновидни економски и некономски прашања од различни научни области. Квалификуваното искажување за прашања од неколку научни дисциплини зборува за широката и за енциклопедиската ерудиција на авторот, но и за специјалистичките познавања на повеќе економски прашања... Поголемиот дел од економското творештво на акад. Миљовски и денес е актуелно и употребливо. Тоа е од интерес на научните работници, носителите на економската политика, формирањето на нови економски кадри и сл. (Узунов и Стојков, 1993, стр. 7–24).

Поголемиот дел од економското творештво на акад. Миљовски и денес е актуелно и употребливо. Тоа е од интерес на научните работници, на носителите на економската политика, при формирањето нови економски кадри и сл. Наведените искажувања за животот, за творештвото и за научниот придонес на акад. Миљовски, многу концизно и компетентно ги истакнуваат достигнувањата и големината на еден од врвните македонски економисти, кој истовремено е и еден од основоположниците на економската мисла во Македонија по Втората светска војна.

8. Инспиративни сознанија, пораки и предлози од делото на акад. Кирил Миљовски – наместо заклучок –

- Творештвото на акад. Миљовски може да послужи како пример како треба да се користи економската теорија во настојувањето за толкување и за менување на економската и на општествена сиварност. Од него може да се учи дека не треба слепо да ѝ се верува и да ѝ се робува на определена теорија, а на друга да ѝ се врти грб поради тоа што не е во мода. Историјата дава бројни примери на спротивни однесувања на други економисти. Пример, денес слепо им се верува и им се робува на неолибералните теории; клетите поранешни марксисти ѝ свртеа грб на марксистичката теорија и имплицитно ја прогласија за ерес; се бега од секаква теорија и се плива низ водите на практицизмот и прагматизмот и сл. На протагонистите од споменатите однесувања ќе им ја споменеме пораката на акад. Миљовски, дека научните работ-

Зборник на трудови по повод 100 години од раѓањето на акад. Кирил Миљовски (1912–1983)

ници треба да ги проверуваат теоретските знаења во економскиот (и општествениот) живот од каде што можат да дојдат и до нови сознанија. Притоа, треба да користат научни методи.

- Акад. Миљовски беше редовен и активен учесник во дејноста на Друштвојто на економистите на Македонија, кое организира бројни расправи за актуелни теми и објавуваше свое списание („Стипански преглед“, годишна „Економски погледи“), во кое економистите можеа да се искажат за многу актуелни и значајни проблеми и дилеми на општествено-економскиот развој на Република Македонија, притоа без да бидат сместени во која било политичка опција. Денес Друштвото на економистите на Македонија постои на хартија, но не функционира, а списанието престана да се објавува поради финансиски причини. Жалосно и неприфатливо е за економистите, економската наука и стопанската практика во нашата земја да немаат своја активна асоцијација и списание. Оттука, се наметнува самата по себе пораката на американскиот економист и Нобеловец Пол Семјуелсон: „Економисти, обединете се, нема што да загубите, освен своето незнаење“. На неа би ја надоврзале и пораката: „Економисти од Македонија, формирајте ново активно друштво на економисти и установете ново списание“.
- Една од пораките што произлегува од творештвото на акад. Миљовски би бил и повикот економистите во нашата земја да дебатираат за актуелните економски теми и да нудат решенија за менување на состојбите во позитивна смисла. Тие треба да негуваат *критичка свест*, која ќе овозможува пробив на прогресивното. Во таа смисла и денес е актуелна една мисла на акад. Миљовски, изразена пред повеќе од шест децении:
- „Ако во историскиот развој на човештвото е постигнато нешто крупно, тоа е постигнато не врз база на слепа доверба во „вечните вистини“ и во „неприкосновените авторитети“, туку тргнувајќи од поставката дека сè што човековата мисла дала може да биде преиспитано, одречено или потврдено“ (Миљовски, Кирил, 1951, стр. 14).

Во таа смисла, економистите и економската мисла во нашата земја треба да се излекуваат и да се ослободат од акутната болест предизвикана од вирусот на партиската и владина „инвазија“ во науката и во образованието. Оттука, една од задачите на економистите и на економската наука е да се избораат за *еманципација, самостојност и критичност*, во пошироката смисла, од политиката, а посебно од државните и од партиските влијанија.

- Творештвото на акад. Миљовски е инспиративно и за *кадровската ѝолиџика* во нашава земја. Според него, ако селекцијата на кадрите во стопанството не се врши според постигнатите резултати и според определени креативни економски критериуми, туку според критериуми „изградени“ од страна на политичкиот фактор, таа продуцира бројни негативни појави: послушност, реципрочни услуги, медиокритети, просечност и потпросечност, свртеност на кадрите околу своето „сонце“ – политичарите. Оваа негова констатација е актуелна и денес, кога кадрите се вртат околу партиите што се на власт, а селекцијата на кадри се врши зависно од послушноста и блискоста до партиските врвови и врвешки.
- До денес, сè уште не се формирани вистински економски региони во Република Македонија, туку формално статистичките региони се прогласија и за економски региони. Оттаму, *изучувањата на регионалната ѝроблематика* во нашава земја и сознанијата на акад. Миљовски со неговите соработници може да придонесат во формирањето и во функционирањето на вистинските економски региони и за остварување порамномерен регионален развој на нашава земја.
- Една од значајните заложби и пораки на акад. К. Миљовски претставува залагањето за развојот и за *ѝочииувањето на својата (македонска) економска мисла*. Имаме впечаток дека кај нас не се ценат достигнувањата на македонските економисти, туку има натпревар кој повеќе ќе наведе странски автори во списокот на користените библиографски единици. Промената на односот кон творештвото на македонските економисти кои дале значаен придонес за економската мисла и економската практика во нашава земја произлегува од духот и делото на акад. К. Миљовски. Непосредна и активна улога во таа насока може да остварува друштвото на економистите, високообразовните институции, МАНУ и др.
- Ангажманот на акад. К. Миљовски за поддршка на *научниот и сѝручен ѝодмладок* претставува инспиративен пример и патоказ за натамошни активности во таа насока. Како раководител и носител на голем број научно-истражувачки проекти, тој формира големи тимови на соработници од различен степен на образование и од различни профили. Во таа смисла, мошне е илустративен проектот „Концепција за долгорочниот регионален развој на СР Македонија“, во чија реализација беа вклучени повеќе од 70-тина научни работници од различни профили.

Проектот претставуваше своевидна школа за обука на научни истражувачи. Пораката до истражувачите и до раководителите на проекти би била да вклучуваат поголем број млади истражувачи, како и да работат макроекономски проекти за потребите на владата и за определени државни институции и за стопанството.

- Пораката за натамошно продолжување со *градење на македонска економска терминологија*, како и грижата за *неѓување на македонскиот јазик* постојано е актуелна.

На крајот, со својата личност, дело и севкупни придонеси, акад. Кирил Миљовски заслужено се стекна со највисоки општествено-политички и државни научни одликувања, награди и благодарници како: Меѓутоа, презентираниот дело и придонесите од интерес за севкупниот општествено-политички, национален и научно-образовен придонес бараат и налагаат потреба од изнаоѓање и повеќе други соодветни форми и начини за негово признание и одбележување. Во оваа пригода, сметаме дека достоинствено би било: Да се формира посебна ФОНДАЦИЈА „Кирил Миљовски“, (соосновачи МАНУ, Универзитетот „Кирил и Методиј“ – Скопје, Економскиот факултет во Скопје, семејството Миљовски и др., но остануваме отворени и за други форми и начини.

Референции

1. Миљовски, Кирил (1951), *За некои праашања од нашата теорија и пракса*, Преглед 1/1951, Скопје.
2. Миљовски, Кирил (1953), *Марксистичката теоријска економија и Сталиновиќе „Економски проблеми на социјализмот во СССР“*, Преглед 1/1953, Скопје.
3. Миљовски, Кирил (1956), *За изучувањето на теоријска економија*, Преглед 2/1956, Скопје.
4. Миљовски, Кирил (1968), *Вистини и заблуди на економската теорија и економската теорија*, Стопански преглед 3/1968, Скопје.
5. Миљовски, Кирил (1974), *Проблеми на теоријата и теоријата на недостигно развиението теорија во Југославија*, Економски факултет, Скопје.
6. Миљовски, Кирил, (1976), *Регионалната координираност на социјалниот развој на СР Македонија*, Стопански преглед, 4–6/1976, Скопје.
7. Miljovski, Kiril (1979), *Ekonomski regioni u jugoslovenskoj teoriji i praksi*, Gledišta, Zagreb.

Општествено-економскиот развој на РМ со посебен осврт врз регионалната комјоненција и пазарот на теорија

8. Miljovski, Kiril, (1982), *Okviri problema samoupravljanja i pravo*, JAZU, Zagreb.
9. Миљовски, Кирил (1987), *Кочо Рацин – Сеќавања на современициите*, Наша книга, Скопје.
10. „Прилози“ бр. XXIII 2, МАНУ, Скопје 1992, стр. 5–22.
11. Узунов, акад. Никола и Стојков, д-р Методија, *Придонесојќи на Кирил Миљовски за економската наука во Македонија*, „Прилози“ бр. XXIII 2, МАНУ, Скопје 1993.
12. Узунов, Никола (2003), *Придонесојќи на Кирил Миљовски за економската наука и макроекономската политика во Македонија*, МАНУ, Скопје.
13. Чобелиќ, Никола (1976), Приказ на книгата *Проблеми на теоријата и политиката на недоспајачно развиениите поорачја во Јужославија*, Стопански преглед 3/1976, Скопје.

Gjorgi CHEPUJNOSKI

Metodija STOJKOV**

THE STRATEGIC AND VISIONARY DIMENSION OF THE LIFE, WORK AND CONTRIBUTION OF ACADEMIC KIRIL MILJOVSKI

(S u m m a r y)

The centenary of birth is an occasion and a real reason for a worthy presentation of the life, work and contributions of academic Kiril Miljovski, one of the greats of the Macedonian social, political, national, educational, cultural, economic and societal development. The academic Kiril Miljovski is one of the founders of the economic thought in Macedonia after the Second World War. Even as a student, having a strong Macedonian national awareness of the special interests of the Macedonian people, he had been actively involved in the struggle for emancipation, liberation and establishment of Makedonija as a separate national and state entity. He was an active member and one of the leaders of MANAPO (left oriented anti-fascistic association established in 1934), an active fighter in the liberation struggle, one of the secretaries

* Gjorgi Chepujnoski is retired Full-Time Professor at the „Ss Cyril and Methodius“ University, Faculty of Economics, Skopje.

** Metodija Stojkov is retired Full-Time Professor at the „Ss Cyril and Methodius“ University, Faculty of Economics, Skopje.

of ASNOM (Anti-Fascist Assembly of National Liberation of Macedonia), a participant in the preparation of the Declaration (Constitutional documents) and a delegate at the First meeting of ASNOM.

His work, built nearly four decades, is incorporated in a number of bibliographic units of a different character - books, articles, appraisals, and reviews. With it he managed to join the group of top Macedonian and Yugoslav economists. His biography is rich with many important functions, activities, works and contributions, and social, civil and scientific awards and honors.

The mosaic of visionary and strategic activities and contributions of the academic Kiril Miljovski to the social-economic, national, historical, and educational development of Macedonia is exceptionally rich, colourful and diverse. Particularly important areas, with biggest and lasting contribution are: education and scientific research, national history and national identity, the Macedonian language, Marx's economic theory and development of economic thought, social and economic development, theory and politics of the development of less developed areas, demographic trends and population policy, employment and unemployment.

The mosaic of large number and various activities is enriched by the contributions in the area of the development of methods of scientific, professional and educational work, assistance and support of young scientific research personnel, with the critical analysis of the situation and problems of socio-economic development, and visionary and strategic proposals and solutions.

Especially worth noting are the scientific contributions to national history, economic theory, economic policy and economic practice, employment and unemployment, regional development and human demographic and population policy.

On those grounds, especially significant are the inspirational insights and conclusions that attracted great attention from his eminent colleagues.